

Zapożyczenia niemieckie w polskiej frazematyce – problemy, postulaty badawcze i metoda opisu

Abstracts

Niniejsze opracowanie określa problemy i postulaty badawcze, które napotyka językoznawca opisujący germanizmy frazematyczne. Ponieważ w zdecydowanej większości są to kalki, ich typowanie jest zadaniem trudnym. Bardzo pomocna jest w tym względzie metoda historyczno-etymologiczna zaproponowana przez Mokienkę i zastosowana w pracy *Русская фразеология. Историко-этимологический словарь* (Бирих, Мокниенко, Степанова, Москва 2005). Przy wykorzystaniu tej metody w niniejszej pracy omówiono następujące germanizmy frazematyczne: *słomiana wdowa – słomiany wdowiec; być {z kimś} na przyjacielskiej stopie; żyć / mieszkać na wysokiej stopie; wysuć z palca; wylać dziecko z kapielą i szukać wczorajszego dnia*.

Słowa kluczowe: frazematyka polska, germanizmy frazematyczne, metoda opisu zapożyczeń frazematycznych

German Loanwords in Polish Phrasematics – Problems, Research Postulates and Method of Description

The paper defines the problems and research postulates which are described by a linguist who is interested in phraseological germanisms. Because the vast majority are calques, typing them is a difficult task. The historical-etymological method proposed by Mokienko is very helpful in this research. It was pushed and applied in *Русская фразеология. Историко-этимологический словарь* (Бирих, Мокниенко, Степанова, Москва 2005). Using this method, in this paper the following phraseological Germanisms are discussed: *słomiana wdowa – słomiany wdowiec; być {z kimś} na przyjacielskiej stopie; żyć / mieszkać na wysokiej stopie; wysuć z palca; wylać dziecko z kapielą and szukać wczorajszego dnia*.

Keywords: Polish phrasematics, phraseological germanisms, description method of phraseological loanwords

Author: Maciej Rak, Jagiellonian University, Faculty of Polish Studies, Gołębia 24, 31-007 Krakow, Poland, e-mail: maciej.rak@uj.edu.pl

1. Uwagi wstępne

Germanizmy są obecne we wszystkich językach słowiańskich, podobnie jak sławizmy są notowane w Niemczech. Jednak nie jest to zasób całkowicie porównywalny pod względem ilościowym, co można wyjaśnić mocą języka niemieckiego¹, który już we wczesnym średniowieczu oddziaływał na Słowian

¹ O wrodzonej mocy języków, na którą wpływają: 1) liczba osób posługujących się danym językiem jako ojczystym; 2) wielość i ilość grup mówiących danym językiem na świecie; 3) mobilność społeczna nosicieli danego języka; 4) czynniki ideologiczne, np. religia; 5) wartości kulturowe społeczności posługującej się danym językiem; 6) sytuacja polityczna

poprzez religię (gdy Słowianie zachodni przyjmowali chrześcijaństwo), osadnictwo miejskie na prawie niemieckim i niemieckie mieszczaństwo oraz handel, m.in. Związek Hanzeatycki. W Polsce w pewnych okresach (pod zaborem pruskim i austriackim oraz podczas II wojny światowej) niemieczyna była także językiem administracji.

W odniesieniu do współczesnej polszczyzny ogólnej podaje się liczbę 3–4 tys. germanizmów (Walczak 2010: 531). Problem w ustaleniu dokładnego zasobu wynika m.in. ze sposobu traktowania derywatów (czy *huta*, *hutnik*, *hutnictwo*, *hutniczy* potraktować jako jedno zapożyczenie z języka średnio-wysokoniemieckiego *hutte*, od którego utworzono derywaty, czy też są to cztery zapożyczenia?). Do tej pory nie określono liczby germanizmów w gwarach polskich, ale z pewnością jest ona równie duża, a w niektórych regionach (zwłaszcza na Śląsku i w Wielkopolsce) nawet większa (por. Hentschel 2019). Z kolei, jeśli idzie o sławizmy w niemieczynie, to według Hansa Holma Bielfeldta (1982: 18) jest to zasób około 3 tys. jednostek (są w tej grupie wyrazy o zasięgu ogólnoniemieckim, przestarzałe i gwarowe, przy czym tych pierwszych jest najmniej – według Janusza Siatkowskiego (2015: 148) w przybliżeniu 180 wyrazów). Oczywiście mówimy tu o wszystkich sławizmach, nie tylko o polonizmach.

Przegląd literatury dotyczącej germanizmów w polszczyźnie ogólnej (por. Nowowiejski 2010) przekonuje, że o ile o zapożyczeniach leksykalnych wiemy już stosunkowo dużo, o tyle zapożyczenia frazematyczne są tematem zaniedbanym², a jeśli już ujmowanym, to w kategorii poprawności językowej, czyli dokładniej – zbędnych jednostek obcego pochodzenia. W dwóch opracowaniach leksykograficznych – *Wörterbuch der deutschen Lehnwörter in der polnischen Schrift- und Standardsprache* Andrzeja de Vincenza i Gerda Hentschela³ oraz w *Słowniku zapożyczeń niemieckich w polszczyźnie* pod red. Marka Łazińskiego (2008), z których pierwsze zawiera około 2,5 tys. zapożyczeń właściwych (zapożyczenia formy i treści wyrazu) (por. Renz 2010), a drugie ponad 2,1 tys. – frazemy⁴ nie zostały uwzględnione.

kraju i 7) poziom ekonomiczny społeczeństwa, dokładniej pisał Władysław Miodunka (1990).

² Żadna z przywołanych przez Bogusława Nowowiejskiego (2010) 67 prac dotyczących germanizmów w polszczyźnie nie została w całości poświęcona frazematyce.

³ http://diglib.bis.uni-oldenburg.de/bis-verlag/wdlp/ab_H.html, [dostęp 20.2.2020].

⁴ W tym artykule frazem (i frazematykę) traktuję zgodnie z ujęciem Wojciecha Chlebdy (2003).

Z czego wynika zupełne pominięcie zagadnienia germanizmów frazematycznych? Spowodowane jest to z jednej strony specyfiką materiału badawczego, a z drugiej – czynnikami pozajęzykowymi. Po pierwsze, frazematyką językoznawcy zajmują się od niedawna. Pierwszy polski słownik frazeologiczny został wydany w 1899 roku (por. Krasnowolski 1899). Po drugie, znacznie mniejsza liczba badaczy zajmuje się frazematyką niż leksyką jednowyrazową. Po trzecie, temat germanizmów frazematycznych należy do ujęcia diachronicznego, a – jak wiadomo – we współczesnym językoznawstwie polskim przeważa synchronia. Po czwarte, wytypowanie zapożyczeń germańskich wymaga biegłej znajomości języka niemieckiego i jego gwar najlepiej na różnych etapach rozwoju. Jak wiemy, germanizmy w odróżnieniu np. od anglicyzmów pojawiają się w polszczyźnie od najdawniejszych czasów, a niektóre wyrazy, np. *chleb* zostały przejęte jeszcze przed rozpadem Słowiańszczyzny. Po piąte, opis zapożyczeń frazematycznych wymaga przyjęcia odpowiedniej metodologii dotyczącej przede wszystkim typowania tych jednostek (dokładniej o tym piszę w dalszej części artykułu), gdyż – po szóste – najczęściej są to kalki, które nie zdradzają swoją postacią obcego pochodzenia.

Jeśli idzie o czynniki pozajęzykowe, to dynamiczniejszy rozwój badań frazematycznych, który w Polsce przypadł na okres powojenny, pokrył się z czasem, gdy śledzenie niemieckich wpływów w języku i kulturze było uznawane za działanie niepatriotyczne, zwłaszcza w obliczu okrucieństwa II wojny światowej. Dodatkowym czynnikiem było też to, że po 1945 roku włączono w granice Polski ziemie na wschód od Odry i Nysy Łużyckiej oraz część Prus Wschodnich. Wszystkie ślady kultury i języka niemieckiego były więc celowo zacierane.

W przypadku języków słowiańskich najlepiej do tej pory został opisany udział germanizmów we frazematyce rosyjskiej. Nie chodzi tu jednak o dokładne określenie zasobu, bo akurat tego w szczegółach nie dokonano, lecz o wypracowanie historyczno-etymologicznej metody opisu frazematyki, w tym typowania pożyczek. Zaproponował ją Valery M. Mokienko i przedstawił m.in. w artykułach: *Phraseologische Germanismen im Russischen* (1993), *Prinzipien einer historisch-etymologischen Analyse der Phraseologie* (2002) i *Historische Phraseologie der slawischen Sprachen* (2007). Dwaj inni badacze, którzy zajmowali się wpływem niemieckiej frazematyki na rosyjską – Fred Otten (2001a, b, 2002) i Alexander Bierich (2005, 2018), skupili się na jednostkach zapożyczonych w czasach Piotra Wielkiego. Dwór carski był wówczas niemieckojęzyczny i moda w zakresie niemczyzny mocno oddziaływała na rosyjski język i kulturę.

Z kolei udział germanizmów w kaszubskiej frazematyce scharakteryzował Jerzy Treder w artykule *Kaszubska i pomorska frazeologia pochodzenia niemieckiego (na tle słowiańskim)* (1996) oraz w książkach *Ze studiów nad frazeologią kaszubską na tle porównawczym* (1986: 298–300) i *Frazeologia kaszubska a wierzenia i zwyczaje na tle porównawczym* (1989: 294–295). Omawiając zbieżności frazeologiczne kaszubsko-cieszyńskie (Treder 1982) i kaszubsko-górnołużyckie (Treder 1997), badacz ten wiązał je nie tylko ze wspólnotą zachodniosłowiańską (Kaszuby i Łużyce) i peryferyjnością omawianych terenów (Kaszuby i Śląsk Cieszyński w odniesieniu do polskiego obszaru językowego, Kaszuby i Łużyce w odniesieniu do Słowiańszczyzny), która sprzyja utrzymywaniu się dawniejszych form, ale też z oddziaływaniem niemieczyny. W odróżnieniu jednak od prac Mokienki u Tredera nie ma konsekwentnie zastosowanej metody typowania i opisu zapożyczeń.

2. Problemy i postulaty badawcze

Charakterystykę obcych wpływów we frazematyce należy poprzedzić kilkoma uwagami. Jednostki o takim samym składzie i znaczeniu mogą się pojawiać w różnych językach, w tym w niemieźźnie i polszczyźnie (por. Stypa 2014), jako przykłady frazematyki paralelnej⁵. Najczęściej przynależą do tej grupy frazemy animalistyczne i somatyczne (widać w tym przejaw antropocentryzmu – frazematyka paralelna odwołuje się do tego, co najbliższe człowiekowi), a w ich obrębie porównania, np.:

- (1) *wolny jak ptak* (pol.), *frei wie ein Vogel* (niem.), *free as a bird* (ang.), *свободный как птица* (ros.), *вільний як птах* (ukr.) itd.
- (2) *bawić się jak kot z mysz(k)ą* (pol.), *mit einem spielen. wie die Katze mit der Maus* (niem.), *play cat and mouse* (ang.), *pohrávat si s někým jako kočka s myši* (czes.), *igrati se z kot kot mačka z mišjo* (słoweń.), *играть, как кошка с мышью* (ros.).
- (3) *być {czyjś} prawą ręką* (pol.), *jmds. rechte Hand [sein]* (niem.), *to be smb. 's right hand* (ang.), *être le bras droit* (franc.), *pravá ruka* (czes., słowac.), *desna ruka* (chorw., serb.), *дясна рука* (bułg.), *правая рука* (ros.).

⁵ Takiej terminologii używają m.in. Mokienko (np. 1993), Bierich (np. 2018) i Szerszunowicz (2004). Z kolei w pracach Stanisława Skorupki (1949: 9–14, 1965: 119) jest mowa o *frazeologii naturalnej*, ale tylko w odniesieniu do przykładów, które powstają w wyniku obserwacji otaczającego świata i nie są motywowane kulturowo.

Niektóre paralelne frazemy są motywowane wspólnymi gestami i zachowaniami kulturowymi, np.:

- (4) *rwać sobie włosy z głowy* (pol.), *sich die Haare raufen* (niem.), *tear one's hair* (ang.), *s'arracher les cheveux* (franc.), *rvát si vlasy* (czes.), *čipatu sebi kosu* (chorw., serb.), *скупя си косите* (косата) (bułg.), *рвать на себе волосы* (ros.).
- (5) *cicho jak w kościele* (pol.), *es ist still wie in einer Kirche* (niem.).
- (6) *wynosić {kogoś} nogami do przodu* (pol., gw.), *выносить вперед ногами* (ros.).

Przykład (6) wymaga pewnego komentarza. Słowianie, wynosząc ciało zmarłego z domu, sytuowali je nogami do przodu, tak też była niesiona trumna do kościoła i z kościoła na cmentarz. Miało to uniemożliwić nieboszczykowi powrót do świata żywych.

Osobną grupę stanowią internacjonalizmy o łacińskim (lub łacińskogreckim) pochodzeniu. Są to *adagia* (frazemy pochodzące ze starożytności greckiej i rzymskiej), *proverbia* (frazemy pochodzące z Pisma Świętego) i średniowieczne przysłowia. Starożytne łacińskie (7) *Invenit interdum caeca columba pisum* ma prawdopodobnie odpowiedniki we wszystkich językach europejskich, por.: *trafiło się jak ślepej kurze ziarno* (pol.); *Ein blindes Huhn findet auch mal ein Korn* (niem.); *Trafiło sa ako slepej kure zrno* (słowac.); *I slepé kuře najde zrno* (czes.); *Wutrzechić něšto kaž slepa kokoška wačku* (głuź.); *Slepa kura včasih zrno najde* (słoweń.); *Even a blind hen may occasionally pick up a grain* (ang.); *Even a blind pig can find an acorn once in a while* (ang.); *Sometimes a blind pigeon finds a pea* (ang.); *Blind hône kann og finna eit korn* (norw.); *En blind hône finder også et korn* (duń.); *A vegades una gallina cega troba un gra* (katal.); *Akla vista ari graudu atrod* (lot.); *Pime kana leiab vahel ka tera* (est.); *Vak tyúk is talál szemet* (węg.).

Z Biblii wywodzi się wyrażenie (8) *Lupi in vestimentum ovium* (łac.), które – podobnie jak poprzedni przykład – również jest znane w wielu językach, por.: *wilk w owczej skórze* (pol.), *wolf in sheep's clothing* (ang.); *Wolf im Schafspelz* (niem.); *ulv i fåreklær* (norw.); *ulv i fårakläder* (szw.); *vlk v ovčom rúchu* (słowac.); *vlk v beránčím rouše* (czes.); *вук у јагњећој кожу* (serb.); *volk v ovčji koži* (słoweń.); *воук в овечьей шкуре* (ros.); *вовк в овечій шкури* (ukr.); *loup déguisé en agneau* (franc.); *lobo con piel de oveja* (hiszp.); *lupo con la pelle dell'agnello* (wł.); *lobo em pele de cordeiro* (port.); *a farkas gyakorta juhőrbbe öltözik* (węg.).

Szeroki zakres ma także średniowieczne przysłowie *Quod non potest diabolus, mulier evincit* (łac.): *gdzie diabeł nie może, tam babę pośle* (pol.); *Wohin der Teufel nicht selbst kommt, da schickt er ein altes Weib* (niem.); *Wo der Teufel nicht selbst hin will, schickt er einen Pfaffen oder ein altes Weib* (niem.); *Ciò che*

non può il diavolo, l'ottiene la donna (wł.); *Kde čert nič nemôže vykonať, to pošle* (postrčí) *starú babu* (słowac.); *Куда черт не поспеет, туда бабу пошлет* (ros.).

Inną sprawą jest ustalanie właściwego źródła zapożyczenia frazematycznego, możemy tu bowiem mieć do czynienia (analogicznie do leksemów jednowyrazowych) z wieloma możliwościami, np.:

frazematyka niemiecka → frazematyka polska

frazematyka polska → frazematyka niemiecka

Przy uwzględnieniu faktu, że między południowymi Niemcami a Polską znajdują się Czechy, relacja się komplikuje:

frazematyka niemiecka → frazematyka czeska → frazematyka polska

Z kolei, gdy się weźmie pod uwagę to, że duży wpływ na zasób frazematyczny niemieczyzny miał język francuski, sprawa źródła zapożyczenia będzie jeszcze bardziej zagmatwana. Jak wiadomo, polszczyzna silnie oddziaływała na języki ukraiński i białoruski, a w pewnych okresach także na rosyjski. Z tego też powodu szczególnie cenne są opracowania takie, jak w przypadku polskiego materiału *Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich* pod red. Juliana Krzyżanowskiego (NKPP), a w przypadku rosyjskiego – *Русская фразеология. Историко-этимологический словарь* (BMS). Znajdujemy tu nie tylko potwierdzenie obecności danej jednostki i jej wariantów, ale także informację na temat tego, kiedy po raz pierwszy została zanotowana, a chronologia w ustalaniu zapożyczeń – jak wiadomo – jest bardzo ważna.

3. Metoda historyczno-etymologiczna opisu frazematyki

Po oddzieleniu frazematyki paralelnej z ogólnego zasobu frazematycznego można przejść do typowania pożyczek. Przydatne jest do tego 5 punktów (etapów) opracowanych przez Mokienkę (2002, 2007):

1. Ustalenie wariantów badanej jednostki frazematycznej. Ważny jest nie tylko materiał z języka ogólnego, ale także z odmian terytorialnych i społecznych, a zwłaszcza z gwar, bowiem po pierwsze, nieobecność frazemu w dialektach może wskazywać na jego obce pochodzenie lub na to, że jest to nowy frazem, a po drugie, może też być tak, że współcześnie gwarowy wariant jest postacią podstawową frazemu, która ze względu na swoją dawność zachowała się właśnie w dialektach.

2. Analiza kontrastywna badanego frazemu, polegająca na zestawieniach różnojęzycznych. Nie chodzi tu jednak tylko o warianty, lecz także o całe modele strukturalno-semantyczne, czyli synonimy. Ważne, aby uwzględnić też dawniejsze uwarunkowania językowe. W przypadku Polski jest to na przykład język zaborców i moda językowa dawnych elit (przyjmuje się, że z tego powodu w polskiej frazematyce jest więcej pożyczek francuskich niż w czeskiej, w której prym wiodą germanizmy, z kolei w przypadku Rosji w I poł. XVIII w. dominowały germanizmy, a później galicyzmy).
3. Ustalenie chronologii. Chronologia – jeśli jest w miarę dokładnie określona – pozwala rozstrzygnąć kierunek zapożyczenia, jest jednak sprawą bardzo kłopotliwą. Jak przekonuje zawartość NKPP, pierwsze poświadczenia polskiej frazematyki pochodzą z twórczości renesansowej, a przecież kontakty językowe polsko-innojęzyczne, w tym niemieckie, sięgają dawniejszych czasów.
4. Uwzględnienie faktów pozajęzykowych. Są w tej grupie fakty historyczne (np. migracja ludności, osadnictwo grup innojęzycznych), kulturowe (wierzenia, zwyczaje, obrzędy) i geograficzne (kierunki migracji). Oczywiście bardzo ważny jest też szeroko pojęty folklor, w tym folklor muzyczny, taneczny, widowiskowy i plastyczny.
5. Ustalenie pierwotnej (wyjściowej) postaci omawianego frazemu. Jest to właściwie końcowy etap badań. Mając na uwadze zapożyczenia frazematyczne, warto również zwrócić uwagę na odstępstwa od normy gramatycznej, które mogą być świadectwem obcości frazemu (Bierich 2018: 58). I tak, rosyjskie *падам до ног* jest polonizmem, gdyż regularna w tym języku forma to *падаю в ноги* (BMS: 472).

4. Przykłady zastosowania metody historyczno-etymologicznej

1. Frazemy *słomiana wdowa* – *słomiany wdowiec* (z wariantami *słomiany mąż* i *słomiany kawaler*) po raz pierwszy w polszczyźnie zostały poświadczone – jak podaje NKPP (III: 230) – w 1872 r. w powieści Teodora Tomasza Jeża *Narzeczona Harambaszy*. W gwarach nie są znane, a jeśli się już pojawiają, to w wyniku oddziaływania polszczyzny ogólnej.

Jeśli idzie o innojęzyczne odpowiedniki, parę *słomiana wdowa* – *słomiany wdowiec* ze słowiańskich znają języki: rosyjski, *соломенная вдова* – *соломенный вдовец*; białoruski, *саламяная ўдова* – *саламяны ўдавец*; ukraiński, *солом'яна вдова* – *солом'яний вдівець*; czeski, *slamená vdova* – *slamený vdovec*; słowacki, *slamená vdova* – *slamený vdovec*; chorwacki, *slamnata udovica* – *slamnati udovac*

i bułgarski, *слагмена вдовица – слагмен вдовец*, a z germańskich – język niemiecki, *Strohwitwe – Strohwitwer*. W innych językach germańskich pojawia się odniesienie do trawy, por. angielskie *grass widow – grass widower*, szwedzkie *gräsänka – gräsänkling*, norweskie *gressenke – gressenkemann* i holenderskie *grasweduwe – weduwnaar*.

Geografia innojęzycznych odpowiedników omawianego frazemu ujawnia zbieżność słowiańsko-niemiecką, co może prowadzić do wniosku, że jest to kalka z niemieckiego (z języków germańskich tylko w niemieckim jest komponent *słomiany – Stroh*). Co więcej, jeśli pierwsze poświadczenie *Strohwitwe* w niemczyźnie pochodzi z 1715 roku, to najwyraźniej w językach słowiańskich mamy do czynienia z późnym zapożyczeniem z XVIII, XIX w., które nie zdążyło upowszechnić się w gwarach. Wcześniej w języku niemieckim był używany frazem *Graswitwe* (do dziś w dolnoniemieckim) zanotowany w 1598 roku (Otten 2002; BMS: 83).

Co do motywacji *Stroh- / Graswitwe*, to najprawdopodobniej dotyczy ona średniowiecznego niemieckiego obyczaju. Pannę, która urodziła nieślubne dziecko, publicznie karano, zakładając jej słomiany wieniec na głowę, nazywano ją wtedy *Strohbraut* ‘słomiana panna młoda’ – poświadczenie z Chemnitz z 1399 r. Od *Strohbraut* blisko jest do *Stroh- / Graswitwe*, czyli do kobiety, która nie mieszka ze swoim mężem. Para (*słomiana*) wdowa – (*słomiany*) wdowiec, obecna we frazematyce wszystkich z wymienionych języków (nie ma sytuacji, że jest tylko *słomiany wdowiec* lub tylko *słomiana wdowa*), zdaniem autorów BMS wskazuje, że przymiotnik *słomiany* wnosi odcień czasowości, nietrwałości tego stanu.

2. *Być {z kimś} na przyjacielskiej stopie*. NKPP nie notuje tego frazemu, z kolei SFJP (II: 217) podaje warianty *być (żyć) {z kimś} na ceremonialnej / dobrej / nieprzyjacielskiej / poufalej / równej / wrogiej / złej itp. stopie*. Jest to jednostka obca polskim gwarom. Z kolei w języku rosyjskim jest używane *быть {с кем} на дружеской ноге*, w białoruskim *жыць на шырокую нагу*, a w ukraińskim *быть {с кем} на дружній нозі* (w białoruskim i ukraińskim najpewniej mamy do czynienia z zapożyczeniem rosyjskim). Jak widzimy, frazem ten wykazuje większą wariantywność w polszczyźnie, dodatkowo w *być {z kimś} na przyjacielskiej stopie* mamy *stopę*, podczas gdy we wschodniosłowiańskich odpowiednikach *nogę*. Ostatecznie zarówno w języku polskim, jak i w ruszczyźnie sprawa nie jest do końca rozstrzygnięta, może to być albo kalka z niemieckiego *auf gutem Fuß stehen*, które jest kalką francuskiego *être sur un bon pied avec* (BMS: 473), albo bezpośrednia kalka z francuskiego. Mając na uwadze uwarunkowania frazema-

tyczne (przede wszystkim sygnalizowane wyżej większe oddziaływanie frazematyki francuskiej na polską), bardziej prawdopodobne jest przejście tego frazemu do polszczyzny z języka francuskiego, a do ruszczyzny z niemieckiego.

3. *żyć / mieszkać na wysokiej stopie* (i pochodne *wysoka stopa życiowa*) to kalka niemieckiego frazemu *auf großem Fuß leben*, którego wschodniosłowiańskie odpowiedniki też (jak w poprzednim przykładzie) wykorzystują leksem *нога*, por.: *жить на широкую / большую ногу // на большой ноге* (ros.), *жити на широку ногу* (ukr.). W BMS (s. 475) czytamy jednak, że jest możliwe inne objaśnienie, na które wskazują gwarowe rosyjskie frazemy: *жить на толстую ногу* ‘bogato’, *жить на тонкую ногу* ‘biednie’. W takim ujęciu *noga* jest przywołana jako miara długości.

Rozstrzygnięcie, dlaczego w polskich przykładach jest *stopa*, a we wschodniosłowiańskich *noga*, nie jest łatwe. *Stopa* to meronim *nogi*, dlatego w wielu językach leksemy te często są stosowane wymiennie.

4. *Wyssać z palca*. Pierwsze w polszczyźnie poświadczenie tego frazemu według NKPP (II: 776) pochodzi z 1554 r. z *Rozmowy dworzanina z mnichem* Marcina Kromera. *Высать из пальца* jest objaśniane w BMS (s. 510) jako frazem o słowiańskim rodowodzie. Okazuje się jednak, że notują go nie tylko inne języki słowiańskie, por. *висмоктали з пальця* (ukr.), *высцаць (высмактаць) з пальца* (białorus.), *vycucat si něco z prstu* (czes., słowac.), ale też germańskie: *aus den Fingern saugen* (niem.), *iets uit zijn duim zuigen* (hol.). Jak przekonują badania Biericha (2018: 64–65), odwołujące się do *Lexiconu* Ehrenreicha Weissmanna (1731), także i w tym wypadku mamy ostatecznie do czynienia z germanizmem.

5. *Wylać dziecko z kąpielą*. Według NKPP (II: 532) pierwsze poświadczenie tego frazemu w polszczyźnie pochodzi z 1956 roku. SFJP (I: 322) podaje też wariant *wylać dziecko z kąpielką*, który poza tym słownikiem nie został zanotowany, nie znajdziemy go także w zasobach Narodowego Korpusu Języka Polskiego (NKJP). Objaśnienia w Internecie, np. na stronie Poradni Językowej PWN⁶, łączą omawiany frazem z dawnymi (bez sprecyzowania) czasami, gdy cała rodzina myła się raz na tydzień kolejno w tej samej wodzie. Nie uwzględniono tu jednak dwóch rzeczy. Po pierwsze, skoro frazem odnosi się do dawnych czasów, dlaczego nie zarejestrowano go wcześniej niż w połowie XX w.? Po drugie, zupełnie pominięto fakt, że właściwie mamy w tym przypadku do czynienia z internacjonalizmem, por.: *vylit vaničku i s dítětem* (czes.); *вместе с водой выплеснуть и ребёнка* (ros.);

⁶ <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/Wylac-dziecko-z-kapiela;18950.html>, [dostęp 30.9.20 19].

throw the baby out with the bathwater (ang.); *das Kind mit dem Bade ausschütten* (niem.); *het kind met het badwater weggooien* (hol.); *helle barnet ut med badevannet* (norw.); *kasta ut barnet med badvannet* (szw.); *jeter le bébé avec l'eau du bain* (franc.); *gettare via il bambino con l'acqua sporca* (wł.); *condenar por igual a justos y pecadores* (hiszp.); *a fűrdővizzel együtt a gyereket is kiönteni* (węg.); *heittää lapsi pesuveden mukana* (fiń.).

Skoro geografia tego frazemu nie rozstrzyga o jego pochodzeniu, spójrzmy na chronologię. W angielszczyźnie pierwsze poświadczenie pochodzi z 1849 r., z twórczości szkockiego filozofa Thomasa Carlyle⁷, który był m.in. wykładowcą języka niemieckiego. We francuszczyźnie jest to pochodząca z XX w. kalka z języka angielskiego. W ruszczyźnie omawiana jednostka jest zaliczana do książkowych i publicystycznych i wprost jest objaśniana jako kalka z niemieckiego (BMS: 104). Pierwsze poświadczenie w niemiezczyźnie pochodzi z 1512 r. z *Narrenbeschwörung* Thomasa Murnera i dowodzi, że ten właśnie język jest dawcą frazemu.

6. *Szukać wczorajszego dnia*. NKPP (III: 416) podaje pierwsze zanotowanie tego frazemu w polszczyźnie z 1586 roku. Ponieważ – jak widać – jest to dość dawna jednostka, wykształciła formy wariantywne, np.: *szuka wczorajszego wieczora*, i gwarowe (z dialektu małopolskiego) – *suko wcorajsygo cienia*. Omawiany frazem jest również znany w innych językach, por.: *den gestrigen Tag suchen* (niem.), *искать вчерашний день* (ros.), *шукати вчорашнього дня* (ukr.). Autorzy BMS (s. 184) wiążą go z historycznym epizodem dotyczącym księcia elektora Johanna Friedricha von Sachsen, który w 1515 roku miał powiedzieć do swojego bratna Klauza *zgubiłem ten dzień*. Ten odpowiedział: *jutro wszyscy pilnie poszukamy i z pewnością znajdziemy dzień, który zgubiłeś*.

7. Najłatwiejsze do wskazania są zapożyczenia, które mają literacki charakter, właściwie są to cytaty z literatury, choć nie zawsze zdajemy sobie z tego sprawę, np.:

Murzyn zrobił swoje. Murzyn może odejść – *Der Mohr hat seine Arbeit getan; der Mohr kann gehen* (Friedrich Schiller, *Fiesco*);

Chodząca encyklopedia – *ein lebendiges Konversationslexikon* (E. T. A. Hoffman);

Między młotem a kowadłem – *zwischen Hammer und Amboss sein* (Friedrich Spielhagen).

⁷ <https://www.phrases.org.uk/meanings/dont-throw-the-baby-out-with-the-bathwater.html>, [dostęp 30.9.2019].

4. Uwagi końcowe

Omówione w niniejszej pracy przykłady germanizmów frazematycznych przekonują, że historyczno-etymologiczna metoda opisu frazematyki zaproponowana przez Mokienkę dzięki swojej uniwersalności sprawdza się w odniesieniu do innych języków. Jak wiadomo, w polskiej leksykografii brakuje słownika dotyczącego pochodzenia frazematyki. Wzorem dla takiego opracowania, w którym znajdują się zarówno zapożyczenia (w tym germanizmy), jak i jednostki rdzennie polskie i słowiańskie, jest BMS. Opis samych pożyczek frazematycznych bez szerokiego tła w postaci całości frazematyki byłby bowiem celem jedynie połowicznym.

Wykaz literatury

- Bartmiński, Jerzy (red.) (2010): *Współczesny język polski*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Basaj, Mieczysław / Rytel-Kuc, Danuta (red.) (1982): *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej I*. Wrocław: Zakład im. Ossolińskich.
- Bielfeldt, Hans Holm (red.) (1982): *Slawische Wörter im Deutschen. Ausgewählte Schriften*. Leipzig: Zentralantiquariat der Dt. Demokrat. Republik.
- Bierich, Alexander (2005): *Russische Phraseologie des 18. Jahrhunderts. Entstehung, Semantik, Entwicklung*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- / Mokienko, Valerij M. / Stepanova, Ljudmila I. (2005): *Russkaja frazeologija. Istoriko-ètimologičeskij slovar'*. Moskva: Astrel' AST; Lüks.
- Chlebda, Wojciech (2003): *Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy*. Łask: Oficyna wydawnicza Leksem.
- Hentschel, Gerd (2019): *Observacje dotyczące rozpowszechnienia germanizmów leksykalnych we współczesnym regiolektie śląskim*. W: *LingVaria XIV, 1*, s. 113–131.
- Krasnowolski, Antoni (1899): *Słowniczek frazeologiczny. Poradnik dla piszących*. Warszawa: Skład główny w Księgarni E. Wendego.
- Lewicki, Andrzej M. (red.) (1996): *Problemy frazeologii europejskiej*. Warszawa: Energeia.
- Łaziński, Marek (red.) (2008): *Słownik zapożyczeń niemieckich w polszczyźnie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Miodunka, Władysław (1990a): *Moc języka i jego znaczenie w kontaktach językowych i kulturowych*. W: Miodunka (red.) (1990b); s. 35–43.
- (red.) (1990b): *Język polski w świecie. Zbiór studiów*. Warszawa / Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Mokienko, Valerij Mihajlovič (1993): *Phraseologische Germanismen im Russischen*. W: *Zeitschrift für Slawistik 38 (3)*, s. 346–360.
- NKJP: *Narodowy Korpus Języka Polskiego*. URL: <http://www.nkjp.pl>.
- NKPP: Krzyżanowski, Julian (red.) (1969–1978): *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*. t. 1–4. Warszawa: PIW.
- Nowowiejski, Bogusław (2010): *W sprawie wpływów języka niemieckiego na polszczyznę*. W: *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza 17 (37)*, s. 113–129.
- Otten, Fred (1985): *Untersuchungen zu den Fremd- und Lehnwörtern bei Peter dem Großen*. Köln / Wien: Böhlau.
- (2001a): *Zu einigen russischen Phraseologismen des 17./18. Jahrhunderts (I)*. W: *Zeitschrift für Slawistik 46 (3)*, s. 281–307.
- (2001b): *Zu einigen russischen Phraseologismen des 17./18. Jahrhunderts (II)*. W: *Zeitschrift für Slawistik 46 (4)*, s. 418–442.
- (2002): *Russische Phraseologie im europäischen Kontext*. W: *Zeitschrift für Slawistik 47 (3)*, s. 344–362.
- Renz, Martin (2010): *Słownik zapożyczeń niemieckich w języku polskim: prezentacja projektu i perspektywy rozwoju*. W: *Język Polski XC*, s. 116–124.
- SFJP: Skorupka, Stanisław (1967–1968): *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. t. I–II. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Siatkowski, Janusz (2015): *Historia badań nad wpływami słowiańskimi na język niemiecki*. W: *Gwary Dziś 7*, s. 141–154.
- Skorupka, Stanisław (1949): *Przenośnie w języku potocznym*. W: *Poradnik Językowy 1*, s. 5–14.
- (1965): *Z zagadnień frazeologii porównawczej*. W: *Prace Filologiczne XV/III, 4*, s. 119–130.

- Stypa, Hanna (2014): *Zoologismen im Deutschen und ihre polnischen Entsprechungen*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Szerszunowicz, Joanna (2004): *Paralelizmy frazeologiczne w analizie komparatywnej*. W: *Białostockie Archiwum Językowe* 4, s. 207–220.
- Treder, Jerzy (1982): *Z idiomatyki frazeologicznej Kaszub i Śląska Cieszyńskiego*. W: Basaj / Rytel-Kuc (red.) (1992); s. 125–133.
- (1986): *Ze studiów nad frazeologią kaszubską na tle porównawczym*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
  - (1989): *Frazeologia kaszubska a wierzenia i zwyczaje (na tle porównawczym)*. Wejherowo: Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej, Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Wejherowskiej.
  - (1996): *Kaszubska i pomorska frazeologia pochodzenia niemieckiego (na tle słowiańskim)*. W: Lewicki (red.) (1996); s. 131–146.
  - (1997): *Frazeologia kaszubska a górnołużycka*. W: Zieniukowa (red.) (1997); s. 131–147.
- Walczak, Bogdan (2010): *Kontakty polszczyzny z językami niesłowiańskimi*. W: Bartmiński (red.) (2010); s. 527–539.
- Weismann, Ehrenreich (1731): *Teutsch-Lateinisch- und Rußisches Lexicon Samt denen Anfangs-Gründen der Rußischen Sprache*. St. Petersburg: gedruckt in der Kayserl. Academie der Wissenschaften Buchdruckerey.
- Zieniukowa, Jadwiga (red.) (1997): *Obraz językowy słowiańskiego Pomorza i Łużyc. Pogranicza i kontakty językowe*. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.

Źródła internetowe

- http://diglib.bis.uni-oldenburg.de/bis-verlag/wdlp/ab_H.html, [dostęp 20.2.2020]
- <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/Wylac-dziecko-z-kapiela;18950.html>, [dostęp 30.9.2019].
- <https://www.phrases.org.uk/meanings/dont-throw-the-baby-out-with-the-bathwater.html>, [dostęp 30.9.2019].